

De invloed van de LPF op verkiezingsprogramma's

Veranderingen van immigratie- en integratieplannen tussen 1998 en 2003 door de opkomst van de LPF

Bachelor scriptie

Naam: Thijs Neijenhuis

Studentennummer: 6572774

E-mailadres: Thijs5@live.nl

Woonadres: Edelkarper 30 Leiden

Opleiding: Geschiedenis

Begeleider: Chris Hietland

Woorden: 7.998

Datum: 22-01-2021

Afbeelding voorpagina: Verkiezingsdebat op 6 maart 2002, de dag dat Fortuyn veel zetels behaalde bij de gemeenteraadsverkiezingen. Op deze foto zijn vier lijsttrekkers van de verkiezingen van 2002 te zien. Dit zijn van links naar rechts Pim Fortuyn (LPF), Paul Rosenmöller (GroenLinks), Hans Dijkstal (VVD), en Thom de Graaf (D66). Bron Guido Van Hengel, 'Reconstructie van een iconisch tv-debat', *Maarten!* (2017) 2.

Abstract

In deze scriptie wordt onderzocht of de opkomst van de LPF invloed heeft gehad op de verkiezingsprogramma's van de VVD, de PvdA en het CDA. Hierbij wordt onderzocht of deze partijen tussen 1998 en 2003 hun plannen over immigratie en integratie hebben veranderd. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn. In deze scriptie wordt tevens een beeld geschetst van het immigratiedebat voor de opkomst van Fortuyn.

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Hoofdstuk 1: Immigratiedebat voor de opkomst van Fortuyn	7
Hoofdstuk 2: Verandering van immigratie en integratieplannen bij de VVD	11
Hoofdstuk 3: Verandering van immigratie en integratieplannen bij de PvdA	17
Hoofdstuk 4: Verandering van immigratie en integratieplannen bij het CDA	23
Conclusie	30
Literatuurlijst	32

Inleiding

Op 15 mei 2002 behaalde de Lijst Pim Fortuyn (LPF) een recordaantal zetels voor een nieuwe partij.¹ De verkiezingswinst van de LPF werd mede veroorzaakt doordat lijsttrekker Pim Fortuyn, in aanloop naar deze verkiezingen, erin slaagde om immigratieproblematiek boven aan de politieke agenda te zetten.² Hiermee wist hij veel kiezers aan te spreken die ontevreden waren over het multiculturele beleid van de Nederlandse regering.³ Uit een onderzoek van politicologen Galen Irwin en Joop van Holsteyn blijkt dan ook dat opvattingen over immigratie en integratie bij de verkiezingen van 2002 zeer bepalend zijn geweest voor het stemmen op de LPF.⁴ Deze thema's waren bij deze verkiezingen dus zeer bepalend voor het bepalen van de stem. In dit eindwerkstuk zal onderzocht worden of het belang van deze thema's tot veranderingen van de verkiezingsprogramma's van andere politieke partijen heeft geleid.

Het idee hierbij is dat deze partijen programmapunten van de LPF over hebben genomen om kiezers van deze partij terug te veroveren. Volgens politicologen Cas Mudde en Cristobal Rovira Kaltwasser kan het overnemen van programmapunten van populistische partijen immers een effectieve methode zijn om kiezers van deze partijen terug te veroveren.⁵ Het overnemen van programmapunten van de LPF lijkt met name van belang te zijn geweest bij de verkiezingen van 2003. Destijds bestond namelijk het idee dat deze vroegtijdige verkiezingen vooral bedoeld waren om de LPF-kiezers terug te veroveren.⁶ Volgens politicologen Paul Pennings en Hans Keman zijn de verkiezingsprogramma's die politieke partijen voor deze verkiezingen hebben gebruikt tevens door dit doel beïnvloed. Zij stellen namelijk dat deze partijen voor deze verkiezingen een rechtser en conservatiever programma

¹ Joop J.M. Van Holsteyn en Galen A. Irwin, 'Never a dull moment: Pim Fortuyn and the Dutch parliamentary election of 2002', *West European Politics*, 26 (2003) 2, 41-66, aldaar 47.

² Galen A. Irwin en Joop J.M. Van Holsteyn, 'A new kid on the block: Pim Fortuyn and the Dutch parliamentary election of May 2002', *British Elections & Parties Review*, 13 (2003) 1, 29-46, aldaar 30-31.

³ Ruud Koopmans en Jasper Muis, 'The rise of right-wing populist Pim Fortuyn in the Netherlands: A discursive opportunity approach', *European Journal of Political Research*, 48 (2009), 642-664, aldaar 646-647.

⁴ Irwin en Van Holsteyn, 'A new kid on the block', 42.

⁵ C. Mudde en C. R. Kaltwasser, 'Populism: corrective and threat to democracy', in: C. Mudde and C.R. Kaltwasser, *Populism in Europe and the Americas: Corrective or Threat to Democracy?* (Cambridge 2015). 205-222, aldaar 213-214.

⁶ Van Holsteyn en Irwin 'Never a dull moment: Pim Fortuyn and the Dutch parliamentary election of 2002', 64.

hanteerden om de LPF-kiezers terug te veroveren.⁷ Dit duidt erop dat politieke partijen bij de verkiezingen van 2003 programmapunten over immigratie en integratie van de LPF hebben overgenomen. Het onderzoek van Pennings en Keman maakt echter niet duidelijk of dit daadwerkelijk het geval was. Dit onderzoek beoogt daar duidelijkheid in te verschaffen.

Dit onderzoek zal de vraag beantwoorden of de VVD, de PVDA en het CDA tussen 1998 en 2003 hun plannen over immigratie en integratie hebben veranderd. Hiervoor zal onderzoek worden gedaan naar de verkiezingsprogramma's die deze partijen bij de verkiezingen van 1998, 2002 en 2003 hebben gebruikt. Deze periode wordt hierbij aangehouden, omdat dit de periode van vóór de LPF tot de neergang van de LPF is. De LPF deed in 2002 voor het eerst mee aan de verkiezingen en behaalde voor het laatst zetels bij de verkiezingen van 2003. Zoals hierboven reeds gesteld zullen de verkiezingsprogramma's van de VVD, de PVDA en het CDA onderzocht worden. De keuze om de verkiezingsprogramma's van deze partijen te onderzoeken komt voort uit het gegeven dat deze partijen in de onderzochte periode de grootste regeringspartijen waren. De PVDA en de VVD vormde tot 22 juli 2002 samen met D66 het kabinet. Hierna werd het kabinet gevormd door het CDA, de LPF en de VVD.

Het bespreken van de VVD, de PVDA en het CDA is tevens relevant omdat deze partijen alle drie een andere relatie met Fortuyn hadden. Zo werd het CDA in tegenstelling tot de VVD en de PVDA niet sterk bekritiseerd door Fortuyn. De PVDA onderscheidt zich omdat dit de enige van deze drie partijen is die door de LPF werd beschuldigd van de dood van Fortuyn. De VVD werd wel door Fortuyn bekritiseerd maar niet beschuldigd van zijn dood.⁸

Zoals hierboven reeds is aangegeven is in dit onderzoek gebruik gemaakt van verkiezingsprogramma's. De betreffende verkiezingsprogramma's zijn opgevraagd van de website van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen. In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van verkiezingsprogramma's, omdat deze programma's cruciaal zijn om te bepalen waar een partij voor staat. Verkiezingsprogramma's bieden namelijk inzichten in de standpunten die politieke partijen over bepaalde onderwerpen hebben.⁹ In dit onderzoek wordt met name gekeken naar standpunten over immigratie en integratie. Voor de

⁷ Paul Pennings en Hans Keman, 'The Dutch parliamentary elections in 2002 and 2003: the rise and decline of the Fortuyn movement', *Acta Politica*, 38 (2003), 51-68, aldaar 59.

⁸ Van Holsteyn en Irwin 'Never a dull moment: Pim Fortuyn and the Dutch parliamentary election of 2002', 46-47.

⁹ Pennings en Keman, 'The Dutch parliamentary elections in 2002 and 2003', 53.

overzichtelijkheid zijn deze thema's opgedeeld in vier veelvoorkomende beleidsterreinen. Deze beleidsterreinen zijn immigratie, integratie, participatie en discriminatie. In dit verkiezingsprogramma wordt per partij besproken of de punten die betrekking hebben op deze beleidsterreinen over de tijd zijn veranderd. Hierdoor moet duidelijk worden of de standpunten die de betreffende partijen over immigratie en integratie hebben na de opkomst van de LPF zijn veranderd. In dit onderzoek zal naar de thema's van immigratie en integratie worden gekeken omdat deze thema's bij de verkiezingen van 2002 zeer bepalend zijn geweest voor het stemmen op de LPF.¹⁰ Dit duidt er namelijk op dat LPF-kiezers vooral terug te veroveren waren door standpunten over deze thema's over te nemen. Dit zijn dan ook de thema's waarover politieke partijen zich, door de opkomst van Fortuyn, gedwongen voelden om zich over uit te spreken. Zo gaf Jan-Peter Balkende, de partijleider van het CDA, in de aanloop naar de verkiezingen van 2002 meermaals speeches waarin hij het belang van gedeelde normen en waarden onderstreepte. Bij de VVD werden de partij en haar lijsttrekker Hans Dijkstal in aanloop naar deze verkiezingen door de partijleden opgeroepen om zich meer over deze thema's uit te spreken.¹¹

Hieronder zal eerst kort worden stilgestaan bij het immigratiedebat voor de opkomst van Fortuyn. In de volgende hoofdstukken zal steeds de veranderingen van de plannen over immigratie en integratie van een politieke partij worden besproken. Hierbij zullen eerst de veranderingen bij de VVD worden besproken. Vervolgens zullen de verandering bij de PVDA worden besproken. De verandering van het CDA zullen als laatste worden besproken. In de conclusie zal tot slot stil worden gestaan bij het algemene beeld dat uit deze afzonderlijke besprekingen naar voren komt. Hiermee kan hopelijk antwoord worden gegeven op de vraag of de immigratie en integratieplannen van andere politieke partijen zijn veranderd door de opkomst van de LPF.

¹⁰ Irwin en Van Holsteyn, 'A new kid on the block: Pim Fortuyn and the Dutch parliamentary election of May 2002', 42.

¹¹ Van Holsteyn en Irwin 'Never a dull moment: Pim Fortuyn and the Dutch parliamentary election of 2002', 45.

Hoofdstuk 1: Immigratiedebat voor de opkomst van Fortuyn

De LPF is niet de eerste partij die in Nederland zetels behaalde met een programma dat voornamelijk draait om immigratie. Volgens politicologen Rudy Andeweg en Galen Irwin zijn er in de jaren tachtig en negentig diverse pogingen geweest om een partij op te richten die inspeelde op de angst voor en haat tegen onder meer de gastarbeiders die in de jaren zestig naar Nederland waren gekomen. De meest prominente leider van deze partijen was Hans Janmaat, die in de jaren tachtig en negentig namens de Centrumpartij en de Centrumdemocraten lid was van het parlement. In het parlement werd hij, in tegenstelling tot Fortuyn, genegeerd en geboycot door de andere partijen.¹² Politicologen Meindert Fennema en Wouter van der Brug stellen tevens dat Janmaat beduidend anders werd behandeld dan Fortuyn.¹³ Volgens Fennema en Van der Brug werd Janmaat namelijk in veel sterkere mate bestreden dan Fortuyn. Zo geven zij bijvoorbeeld aan dat het Openbaar Ministerie, BVD, burgemeesters en politie samenwerkten om Janmaat met veel inzet van middelen te bestrijden.¹⁴ Zo kreeg Janmaat geen toestemming om openbare vergaderingen en demonstraties te organiseren, initieerde de Binnenlandse Veiligheidsdienst een scheuring van de partij en werd de inschrijving in het kiesregister bemoeilijkt. Daarnaast werden antiracistische organisaties gesubsidieerd en werd hen stilzwijgend toegestaan om te dreigen met geweld bij bijeenkomsten van de Centrumpartij.¹⁵ Janmaat werd tot slot tevens juridisch vervolgd voor zijn uitspraken. Dit zorgde er volgens Fennema en van der Brug voor dat Janmaat zijn zetel in het parlement verloor en het publiek debat over immigratie-en integratiebeleid onmogelijk werd gemaakt.¹⁶ Zoals hierboven ook al reeds is aangegeven werd Fortuyn volgens Fennema en van der Brug beduidend minder gedwarsboemd dan Janmaat. Zo stellen zij bijvoorbeeld dat Fortuyn niet juridisch werd vervolgd en niet werd geboycot door de media.¹⁷

Het verschil in de manier waarop Fortuyn en Janmaat werden behandeld komt mogelijk voort uit onderlinge verschillen. Zo geven Andeweg en Irwin bijvoorbeeld aan dat Janmaat

¹² Rudy B. Andeweg en Galen A. Irwin, *Governance and politics of the Netherlands* (Houndsmille en New York 2014) 70-71.

¹³ Meindert Fennema en Wouter van der Brug, 'Nederlandse anti-immigratiepartijen in Europees perspectief', In: Frank van Tubergen en Ineke Maas (red.), *Allochtonen in Nederland in internationaal perspectief* (Amsterdam 2006) 63-88, aldaar 72.

¹⁴ Fennema en van der Brug, 'Nederlandse anti-immigratiepartijen in Europees perspectief', 72.

¹⁵ Idem, 70-71.

¹⁶ Idem, 71-72.

¹⁷ Idem, 72.

makkelijker genegeerd en vervolgd kon worden omdat hij, in tegenstelling tot Fortuyn, geen inspirerende en populaire leider was.¹⁸ Politicologen Huib Pelikaan, Sarah de Lange en Tom van der Meer stellen daarnaast dat Janmaat gemakkelijker buitenspel kon worden gezet omdat hij in tegenstelling tot Fortuyn geen consistent politiek programma had.¹⁹ Volgens politicoloog Merijn Oudenampsen hebben omstandigheden rondom de opkomst van de LPF er tevens voor gezorgd dat deze partij niet werd gemarginaliseerd. Oudenampsen benoemt hierbij Fortuyn's Angelsaksische stijl, het succes van de LPF bij de Rotterdamse gemeenteraadsverkiezingen en de nasleep van de moord op Fortuyn.²⁰ Volgens Oudenampsen speelt de ontwikkeling van het immigratiedebat in de jaren negentig echter ook een beslissende rol bij de manier waarop Fortuyn werd behandeld. Oudenampsen beargumenteert namelijk dat Fortuyn succesvol kon zijn door de opkomst van een bredere conservatieve golf.²¹ Hij stelt hierbij dat bepaalde marginale ideeën door de opkomst van deze conservatieve golf sociaal acceptabel waren geworden.²²

De conservatieve golf kwam in de vroege jaren negentig als een onderstroom op.²³ Hij sneed dwars door partijbanden en had aanhangers in de conservatieve vleugels van alle drie de grote politieke partijen (VVD, CDA, PvdA). Naast politici werd de conservatieve golf tevens gesteund door journalisten en wetenschappers.²⁴ De aanhangers van de conservatieve golf schreven in de jaren negentig diverse publicaties waarin zij hun ideeën uiteenzetten.²⁵ In deze publicaties werd vooral opgekomen voor de Nederlandse identiteit en kritiek geuit op de nalatenschap van de jaren zestig en zeventig.²⁶ Hierbij uitten zij voornamelijk kritiek op het anti-autoriteitsethos van de jaren zestig, dat zij beschouwden als de oorzaak van maatschappelijke problemen.²⁷ De neiging naar de consensus onder de Nederlandse elite werd tevens bekritiseerd. Dit zou volgens de aanhangers van de conservatieve golf namelijk hebben geleid tot het negeren van maatschappelijke problemen.²⁸

¹⁸ Andeweg Irwin, *Governance and politics of the Netherlands*, 70-71.

¹⁹ Huib Pelikaan, Sarah L. de Lange en Tom van der Meer, 'Fortuyn's Legacy: Party system change in the Netherlands', *Comparative European Politics* (2007) 5, 282-302, aldaar 294.

²⁰ Merijn Oudenampsen, *The rise of the Dutch New right. An Intellectual history of the rightward shift in Dutch politics* (Abingdon-on-Thames 2020) 5-6.

²¹ Oudenampsen, *The rise of the Dutch New right*, 2.

²² Idem, 10.

²³ Idem, 6.

²⁴ Idem, 2.

²⁵ Idem, 7.

²⁶ Idem, 5-7.

²⁷ Idem, 2.

²⁸ Idem, p.7

Eén van de eerste protagonisten van de conservatieve golf was voormalig VVD-leider Frits Bolkestein. Bolkestein bekleedde deze functie tussen 1990 en 1998. Op 6 september 1991 verklaarde Bolkestein, in een toespraak op de jaarlijkse bijeenkomst van de Liberale Internationale, dat het beleid van integratie met behoud van identiteit niet deugde. Volgens Bolkestein was dit onmogelijk omdat de islam volgens hem op gespannen voet stond met een aantal fundamentele universele waarden van het liberalisme.²⁹ Ondanks Bolkesteins toespraak heeft het immigratiedebat volgens politicologen Wouter van der Brug, Meindert Fennema, Sjoerdje van Heerden en Sarah de Lange destijds niet lang geduurd. Zij stellen namelijk dat dit debat door een aantal politieke ontwikkelingen al snel volledig werd gedepolitiseerd. Hierbij worden de formatie van het eerste paarse kabinet, de invoering van de herziende Vreemdelingenwet in 1994 en de opvolging van Bolkestein door Hans Dijkstal specifiek benoemd.³⁰ Door deze ontwikkelingen bleef de conservatieve golf in de jaren negentig onder het oppervlak. Dit veranderde echter bij het begin van het nieuwe millennium.

Volgens Oudenampsen kwam de conservatieve onderstroom rond de eeuwwisseling naar het oppervlak.³¹ Volgens Van der Brug, Fennema, Van Heerden en De Lange was de uitgave (op 29 januari 2000) van het opiniestuk *Het Multiculturele Drama* van Paul Scheffer hierbij een belangrijke impuls. Dit opiniestuk heeft er volgens hen mede voor gezorgd dat er over het hele politieke spectrum verspreid meer oog kwam voor het integratievraagstuk en de problematiek rondom islamitische immigranten.³² Deze ontwikkeling is volgens Van der Brug, Fennema, van Heerden en de Lange van invloed geweest op de Wet Inburgering Nieuwkomers. Met deze wet, die op 1 april 2001 intrad, werd met het verplichten van inburgering het idee van integratie met behoud van eigen identiteit losgelaten.³³ De aanslagen van 11 september 2001 hebben tevens bijgedragen aan de aandacht voor het integratievraagstuk.³⁴

Volgens Oudenampsen ontstond er na de aanslagen van 11 september 2001 een intellectueel netwerk dat voorstelde om een neoconservatieve revolutie naar Nederland te brengen. De

²⁹ Wouter van der Brug, Meindert Fennema, Sjoerdje van Heerden en Sarah de Lange, 'Hoe heeft het integratiedebat zich in Nederland ontwikkeld?', *Migrantenstudies* 25(2009) 3, 198-220, aldaar 205.

³⁰ Van der Brug, Fennema, van Heerden en de Lange, 'Hoe heeft het integratiedebat zich in Nederland ontwikkeld?', 206.

³¹ Oudenampsen, *The rise of the Dutch New right*, 8.

³² Van der Brug, Fennema, van Heerden en de Lange, 'Hoe heeft het integratiedebat zich in Nederland ontwikkeld?', 207.

³³ Idem, 207.

³⁴ Idem, 208-209.

voorstanders van deze revolutie pleitten voor een, op de ideeën van het Amerikaans neoconservatisme gebaseerde, hervorming van de rechtervleugel van de Nederlandse politiek.³⁵ De in december 2000 opgerichte Edmund Burke Stichting vormde een belangrijk knooppunt in dit intellectuele netwerk.³⁶ De Edmund Burke Stichting was een invloedrijke, conservatieve denktank die streed tegen de babyboomers en de geest van 1968. De Edmund Burke Stichting onderhield nauwe banden met de centrumrechtse partijen. Volgens Oudenampsen streefde de Edmund Burke Stichting hierbij naar het verstevigen en samenbundelen van de conservatieve vleugels van deze partijen.³⁷

Al met al is het immigratiedebat tussen de periode van Janmaat en de periode van Fortuyn ingrijpend veranderd. Dit roept de vraag op of mogelijke veranderingen in de verkiezingsprogramma's wel het gevolg zijn van de opkomst van de LPF. Het is immers denkbaar dat deze veranderingen onderdeel zijn van een bredere verschuiving van het immigratiedebat. Er zou zelfs beargumenteerd kunnen worden dat Fortuyn zelf slechts een onderdeel is van deze verschuiving. Volgens Oudenampsen is Fortuyn immers zelf ook beïnvloed door de conservatieve golf.³⁸ Zo stelt hij dat Fortuyn onder invloed van een lid van de Edmund Burke Stichting conservatiever is geworden.³⁹ Diverse onderzoekers geven echter aan dat de verandering in de verkiezingsprogramma's wel degelijk het gevolg zijn van de opkomst van de LPF. Pelikaan, De Lange en Van der Meer geven bijvoorbeeld aan dat partijen hun verkiezingsprogramma's aanpasten om de opkomst van Fortuyn tegen te houden. Zij stellen hierbij dat Fortuyn's winst bij de gemeenteraadsverkiezingen ervoor zorgde dat PvdA, CDA en VVD zich gedwongen voelden om hun verkiezingsprogramma's voor de verkiezingen van 2002 aan Fortuyn's programma aan te passen.⁴⁰ Het onderzoek van Van der Brug, Fennema, Van Heerden en De Lange geeft hier een voorbeeld van. Hierin wordt namelijk gesteld dat de VVD in eerste instantie pleitte voor een vrijwillige inburgeringscursus voor oudkomers, maar deze inburgeringscursus later verplichtte.⁴¹ In de volgende hoofdstukken worden de veranderingen van de verkiezingsprogramma's van de VVD, de PvdA en het CDA nader onderzocht.

³⁵ Oudenampsen, *The rise of the Dutch New right*, 9.

³⁶ Idem, 2.

³⁷ Idem, 8-9.

³⁸ Idem, 2.

³⁹ Idem, 9-10.

⁴⁰ Pelikaan, de Lange en van der Meer, 'Fortuyn's Legacy', 294.

⁴¹ Van der Brug, Fennema, van Heerden en de Lange, 'Hoe heeft het integratiedebat zich in Nederland ontwikkeld?', 208.

Hoofdstuk 2: Verandering van immigratie en integratieplannen bij de VVD

De VVD zat tussen 1994 en 2006 onafgebroken in het kabinet. Hiermee is de VVD de enige partij die in de gehele onderzochte periode in het kabinet zat. Tussen 1994 en 2002 werd het kabinet gevormd door de PVDA, de VVD en D66. Het hierop volgende kabinet werd gevormd door het CDA, de LPF en de VVD. Tussen 2003 en 2006 werd het kabinet gevormd door het CDA, de VVD en D66. Naast de constante kabinetsdeelname, behoorde de VVD tussen 1994 en 2006 ook steeds tot de drie grootste partijen. De VVD werd tussen 30 juli 1998 en 16 mei 2002 geleid door Hans Dijkstal. Dijkstal werd op 16 mei opgevolgd door Gerrit Zalm. Dijkstal was, in tegenstelling tot zijn hierboven besproken voorganger Bolkestein, niet sceptisch over immigratie en integratie.⁴² De aanstelling van Dijkstal zorgde volgens Fennema en van der Brug dan ook voor het verdwijnen van het door Bolkestein uitgedragen anti-immigratie profiel.⁴³ Door de opkomst van Fortuyn kwam dit profiel in de aanloop van de verkiezingen van 2002 terug.⁴⁴ Deze terugkeer werd mogelijk versterkt doordat de partij door haar leden werd uitgeroepen om zich over immigratie en integratie uit te spreken.⁴⁵ In de campagne voor de verkiezingen van 2003 sprak Zalm zich uit tegen het integratiebeleid van de afgelopen dertig jaar.⁴⁶

Hieronder wordt onderzocht of de immigratie en integratieplannen van de VVD in deze periode veranderd is. Meer specifiek wordt onderzocht of de partij tussen 1998 en 2003 andere opvattingen over immigratie, integratie, participatie en discriminatie heeft gekregen. Hiervoor zal gebruik worden gemaakt van de verkiezingsprogramma's die door de VVD gebruikt zijn bij de verkiezingen van 1998, 2002 en 2003. Hierbij wordt voornamelijk gebruik gemaakt van de onderdelen van deze verkiezingsprogramma's die specifiek over immigratie en integratie gaan. Deze thema's nemen hebben in alle drie de verkiezingsprogramma's een prominente plek. Zo is het vreemdelingenbeleid één van de tien hoofdthema's uit het verkiezingsprogramma van 1998.⁴⁷ In het verkiezingsprogramma van 2002 wordt het vreemdelingenbeleid aangeduid als één van de belangrijke uitdagingen die de Nederlandse

⁴² Van der Brug, Fennema, van Heerden en de Lange, 'Hoe heeft het integratiedebat zich in Nederland ontwikkeld?', 207.

⁴³ Fennema en van der Brug, 'Nederlandse anti-immigratiepartijen in Europees perspectief', 81.

⁴⁴ Van der Brug, Fennema, van Heerden en de Lange, 'Hoe heeft het integratiedebat zich in Nederland ontwikkeld?', 209.

⁴⁵ Van Holsteyn en Irwin 'Never a dull moment', 45.

⁴⁶ Joop Hippe, Paul Lucardie en Gerrit Voerman 'Kroniek 2003: Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2003', 124.

⁴⁷ VVD, *Investeren in uw toekomst* (1998) 66.

samenleving te wachten staat.⁴⁸ In het verkiezingsprogramma van 2003 worden slechts zeven thema's besproken. Het gegeven dat immigratie en integratie één van deze zeven thema's is, duidt erop dat dit werd beschouwd als een belangrijk thema.⁴⁹

Immigratie

Het immigratiebeleid van de VVD was tussen 1998 en 2003 redelijk constant. Zo wordt er in alle drie de verkiezingsprogramma's gepleit voor het beperken van immigratie.⁵⁰ Bovendien is het beperken van gezinshereniging in al deze verkiezingsprogramma's onderdeel van de beperking van migratie.⁵¹ Bij de fragmenten over het beperken van immigratie zijn er echter ook verschillen tussen de verkiezingsprogramma's. Zo wordt er bij deze beperking alleen in het verkiezingsprogramma van 2003 onderscheid gemaakt op basis van afkomst. In dit verkiezingsprogramma wordt namelijk specifiek gesteld dat de immigratie van niet-westerse immigranten moet worden beperkt.⁵² Naast dit verschil worden er in de verkiezingsprogramma's van 1998 en 2003 tevens andere redenen gegeven voor het beperken van migratie. Hierbij verschuift de redenering van het waarborgen van een effectief migrantenbeleid naar het waarborgen van het karakter van de Nederlandse samenleving.⁵³

Naast het beperken van immigratie wordt er in alle drie de verkiezingsprogramma's gepleit voor het bevorderen van de uitzetting van uitgeprocedeerde asielzoekers en illegalen.⁵⁴

Daarnaast bevatten de verkiezingsprogramma's van 1998 en 2002 soortgelijke punten over het uitzetten van uitgeprocedeerde asielzoekers. Zo wordt in beide verkiezingsprogramma's voorgesteld om staten die niet meewerken aan de terugkeer van hun onderdanen financieel te bestraffen.⁵⁵ Daarnaast wordt in beide verkiezingsprogramma's aandacht besteed aan de juridische procedures die nodig zijn om uitgeprocedeerde asielzoeker uit te zetten. Het verkiezingsprogramma van 1998 bevat een aantal juridische procedures voor het bevorderen van de uitzetting.⁵⁶ In het verkiezingsprogramma van 2002 wordt aangegeven dat de

⁴⁸ VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang* (2002) 6.

⁴⁹ VVD, *De VVD maakt werk van Nederland* (2003) 4.

⁵⁰ VVD, *Investeren in uw toekomst*, 35.; VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 43.; VVD, *De VVD maakt werk van Nederland*, 4.

⁵¹ VVD, *Investeren in uw toekomst*, 36.; VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 44.; VVD, *De VVD maakt werk van Nederland*, 4.

⁵² VVD, *De VVD maakt werk van Nederland*, 4.

⁵³ VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 35-37.; VVD, *De VVD maakt werk van Nederland*, 4.

⁵⁴ VVD, *Investeren in uw toekomst*, 36.; VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 44.; VVD, *De VVD maakt werk van Nederland*, 4.

⁵⁵ VVD, *Investeren in uw toekomst*, 35-37.; VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 44.

⁵⁶ VVD, *Investeren in uw toekomst*, 35-37.

benodigde juridische veranderingen met de herziening van de vreemdelingenwet reeds zijn ingevoerd. In dit verkiezingsprogramma ligt de nadruk dan ook niet meer op juridische veranderingen, maar op het strikt handhaven van deze vreemdelingenwet.⁵⁷ In tegenstelling tot de punten over uitgeprocedeerde asielzoekers komen de meeste punten over illegalen slechts in één van de drie verkiezingsprogramma's voor. Zo wordt het idee om illegale immigranten in vreemdelingbewaring te stellen alleen in het verkiezingsprogramma van 2002 besproken. Dit is tevens het enige verkiezingsprogramma waarin specifiek aandacht wordt besteed aan illegalen die verdacht worden van strafbare feiten.⁵⁸ Het plan om mensen die illegalen laten werken of huisvesten te beboeten komt alleen voor in het verkiezingsprogramma van 2003.⁵⁹

Naast overeenkomsten zijn er ook verschillen tussen de drie verkiezingsprogramma's. Zoals hierboven reeds is gebleken bevatten deze verkiezingsprogramma's verschillende punten over het beperken van immigratie en het bevorderen van uitzettingen. Daarnaast wordt er alleen in de verkiezingsprogramma's van 1998 en 2002 stilgestaan bij het belang van een Europese aanpak van het asielbeleid. Hierbij wordt beide keren aangegeven dat asielzoekers evenredig over de lidstaten moeten worden verdeeld⁶⁰ Tot slot wordt in de verkiezingsprogramma's steeds meer nadruk gelegd op de vereisten om toe gelaten te worden tot Nederland. Zo wordt het tonen van de juiste reis-en identiteitsdocumenten in het verkiezingsprogramma van 2002 duidelijker benadrukt als een voorwaarde voor het goedkeuren van een asielverzoek. Bovendien wordt er in dit verkiezingsprogramma uitvoerig stilgestaan bij de gevolgen van het niet tonen van deze documenten.⁶¹ In het verkiezingsprogramma van 2003 wordt een toelatingsexamen als een nieuwe vereiste geïntroduceerd. Met dit examen moeten mensen die zich duurzaam in Nederland willen vestigen aantonen dat zij kennis hebben van de Nederlandse taal en de Nederlandse normen en waarden.⁶²

Integratie

Het integratiebeleid van de VVD vertoont tussen 1998 en 2003 zowel overeenkomsten als verschillen. Een belangrijke overeenkomst is dat de VVD in deze gehele periode van menig is

⁵⁷ VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 43-44.

⁵⁸ VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 44.

⁵⁹ VVD, *De VVD maakt werk van Nederland*, 4.

⁶⁰ VVD, *Investeren in uw toekomst*, 36.; VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 44.

⁶¹ VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 43-44.

⁶² VVD, *De VVD maakt werk van Nederland*, 4.

dat immigranten moeten integreren.⁶³ Daarnaast beschouwt zij het leren van de Nederlandse taal voortdurend als een belangrijk onderdeel van deze integratie.⁶⁴ Naast deze constante zijn er echter ook verschillen tussen de drie verkiezingsprogramma's.

Zo wordt er steeds nadrukkelijker stilgestaan bij gevolgen van het niet voltooien van de inburgeringscursus. In het verkiezingsprogramma van 1998 wordt hier nog niet expliciet bij stilgestaan. In het verkiezingsprogramma van 2002 wordt vervolgens gesteld dat er sancties worden getroffen als migranten hun inburgeringscursus niet voltooien.⁶⁵ In het verkiezingsprogramma van 2003 wordt tot slot aangegeven dat mensen zich alleen in Nederland mogen vestigen als zij kunnen aantonen dat ze voldoende kennis hebben van de Nederlandse taal en de Nederlandse normen en waarden.⁶⁶ Deze laatste voorwaarde sluit aan bij een ander verschil tussen de verkiezingsprogramma's.

In de verkiezingsprogramma's wordt steeds meer waarde gehecht aan de Nederlandse normen en waarden terwijl de cultuur van migranten steeds minder wordt benadrukt. Volgens de verkiezingsprogramma's van 1998 en 2002 moeten migranten de ruimte hebben om hun eigen cultuur te beleven. In het verkiezingsprogramma van 1998 wordt expliciet gesteld dat migranten binnen de kaders van de Nederlandse democratie en rechtsorde het recht moeten hebben om hun eigen cultuur te beleven.⁶⁷ In het verkiezingsprogramma van 2002 wordt aangegeven dat het voor de bevordering van integratie soms nodig kan zijn om bepaalde omgangsnormen, wetten, en regels aan te passen.⁶⁸ Dit duidt erop dat migranten volgens dit verkiezingsprogramma tevens de ruimte moeten hebben om hun cultuur te beleven. In het verkiezingsprogramma van 2003 komt de cultuur van migranten niet ter sprake. Zoals hierboven reeds is aangegeven wordt in dit verkiezingsprogramma daarentegen wel meer waarde gehecht aan de Nederlandse normen en waarden. Net als in het verkiezingsprogramma van 2002 wordt hierbij aangegeven dat bepaalde grondrechten en vrijheden onveranderlijk zijn.⁶⁹ In vergelijking tot het verkiezingsprogramma van 2002 wordt in het verkiezingsprogramma van 2003 echter wel meer nadruk gelegd op het beschermen van

⁶³ VVD, *Investeren in uw toekomst*, 35.; VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 44.; VVD, *De VVD maakt werk van Nederland*, 4.

⁶⁴ VVD, *Investeren in uw toekomst*, 35.; VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 44.; VVD, *De VVD maakt werk van Nederland*, 4.

⁶⁵ VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 44.

⁶⁶ VVD, *De VVD maakt werk van Nederland*, 4.

⁶⁷ VVD, *Investeren in uw toekomst*, 35-37.

⁶⁸ VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 18.

⁶⁹ VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 18.; VVD, *De VVD maakt werk van Nederland*, 4.

grondwettelijke normen en waarden. Zo moeten immigranten volgens dit verkiezingsprogramma bekend zijn met deze waarden en normen en moet de onderwijsinspectie erop toe zien dat deze waarden en normen in het godsdienstonderwijs worden gehandhaafd.⁷⁰

Participatie

De participatie van immigranten komt alleen ter sprake in de verkiezingsprogramma's van 1998 en 2002. Volgens het verkiezingsprogramma van 1998 is het vinden van een arbeidsplaats van groot belang voor het integratiebeleid.⁷¹ In het verkiezingsprogramma van 2002 wordt tevens een link gelegd tussen integratie en participatie.⁷² In beide verkiezingsprogramma's worden tevens maatregelen besproken om de integratie van migranten te bevorderen. Het bevorderen van de kennis van de Nederlandse taal komt hierbij in beide verkiezingsprogramma's ter sprake.⁷³ In het verkiezingsprogramma van 1998 wordt daarnaast voorgesteld om de groei van de werkgelegenheid na te streven en discriminatie op de arbeidsmarkt te bestrijden.⁷⁴ Volgens het verkiezingsprogramma van 2002 zijn burgers en de overheid er samen verantwoordelijk voor om migranten kansen te bieden om succesvol te integreren. De migranten moeten, volgens dit verkiezingsprogramma, vervolgens zelf deze kansen benutten.⁷⁵

Discriminatie

Net als bij de hiervoor besproken beleidsterreinen is de VVD gedurende de onderzochte periode ook redelijk constant over discriminatie. Zo moet de overheid volgens beide verkiezingsprogramma's discriminatie bestrijden.⁷⁶ Hierbij worden grotendeels dezelfde punten besproken. Eén van deze punten is de bestrijding van discriminatie op de arbeidsmarkt. In het verkiezingsprogramma van 1998 wordt hierover gesteld dat deze discriminatie bestreden moet worden om de achterstandspositie van migranten te verbeteren.⁷⁷ In het verkiezingsprogramma van 2002 komt een soortgelijk idee naar voren. Hierin wordt namelijk aangegeven dat burgers en de overheid migranten de kans moet geven om hun draai

⁷⁰ VVD, *De VVD maakt werk van Nederland*, 4.

⁷¹ VVD, *Investeren in uw toekomst*, 35.

⁷² VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 18.

⁷³ VVD, *Investeren in uw toekomst*, 35.; VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 18.

⁷⁴ VVD, *Investeren in uw toekomst*, 35.

⁷⁵ VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 18.

⁷⁶ VVD, *Investeren in uw toekomst*, 36.; VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 18.

⁷⁷ VVD, *Investeren in uw toekomst*, 36.

in de samenleving te vinden.⁷⁸ Naast de bestrijding van discriminatie komt het idee dat er ruimte moet zijn voor de cultuur van migranten in beide verkiezingsprogramma ter sprake.⁷⁹ Naast deze punten is er echter ook een punt dat alleen in het verkiezingsprogramma van 1998 voorkomt. Dit punt gaat over het stoppen van de ongelijke toelatingsregels van het vestigingsbeleid voor onderdanen van de verschillende delen van het Koninkrijk der Nederlanden. Alle drie de hierboven besproken punten worden niet genoemd in het verkiezingsprogramma van 2003. Tot slot wordt het punt over het afschaffen van subsidies die gericht zijn op etnische groepen alleen in de verkiezingsprogramma's van 2002 en 2003 besproken.⁸⁰ De afschaffing van deze subsidies moet er volgens het verkiezingsprogramma van 2002 voor zorgen dat mensen op basis van hun persoonlijke omstandigheden beoordeeld worden. Daarnaast moet dit volgens dit verkiezingsprogramma bijdrage aan het doorbreken van stereotypen die door groepsdenken worden ingegeven.⁸¹

Conclusie

Zoals hierboven is gebleken waren de plannen van de VVD redelijk constant. Veel van de besproken punten komen in meerdere verkiezingsprogramma's voor. Naast overeenkomsten zijn er echter ook verschillen tussen de verkiezingsprogramma's zichtbaar. Zo worden hierin steeds andere thema's veelvuldig benadrukt. In het verkiezingsprogramma van 2002 wordt bijvoorbeeld veel nadruk gelegd op het uitvoeren van de wet en de gevolgen van het breken van de wet.⁸² In het verkiezingsprogramma van 2003 worden de Nederlandse waarden en normen vaak genoemd. In dit verkiezingsprogramma wordt tevens een onderscheid gemaakt tussen westerse en niet-westerse immigranten.⁸³

⁷⁸ VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 18.

⁷⁹ VVD, *Investeren in uw toekomst*, 35-37.; VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 18.

⁸⁰ VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 18.; VVD, *De VVD maakt werk van Nederland*, 4.

⁸¹ VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 18.

⁸² VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang*, 43-44.

⁸³ VVD, *De VVD maakt werk van Nederland*, 4.

Hoofdstuk 3: Verandering van immigratie en integratieplannen bij de PvdA

Tussen 1994 en 2002 vormde de PvdA samen met de VVD en D66 het kabinet. Nadat de partij bij de verkiezingen van 2002 tweeëntwintig zetels verloor nam zij niet meer deel aan het kabinet. De PvdA werd tot 15 december 2001 geleid door toenmalig Minister-president Wim Kok. De partij werd vervolgens tussen 15 december 2001 en 16 mei 2002 geleid door Ad Melkert. Melkert werd op 12 november 2002 opgevolgd door Wouter Bos. Bos uitte zich tijdens de campagne voor de verkiezingen van 2003 kritisch over de integratie van immigranten.⁸⁴ Deze kritiek sluit aan bij de kritiek op het gevoerde immigratie- en integratiebeleid die naar aanleiding van het verlies van de verkiezingen van 2002 binnen de PvdA opkwam.⁸⁵ Veel partijleden gaven hierbij aan dat de PvdA te weinig had benadrukt dat immigranten zich aan de Nederlandse cultuur moeten aanpassen.⁸⁶ Deze kritiek is in contrast met de kritiek die Ed van Thijn in 1998 op zijn partij leverde. Van Thijn stelde destijds namelijk dat zijn partij juist te veel nadruk had gelegd op assimilatie. Hij uitte deze kritiek naar aanleiding van het verschijnen van het rapport *Wisselwerking: Een visie van de PvdA op Interculturaliteit*. In dit rapport bracht een commissie, die van Thijn had voorgezeten, haar advies uit over problemen rond de multiculturele samenleving.⁸⁷

Hieronder wordt onderzocht of het programma van de PvdA door de opkomst van de LPF is veranderd. Meer specifiek wordt onderzocht of de partij tussen 1998 en 2003 andere opvattingen over immigratie, integratie, participatie en discriminatie heeft gekregen. Hiervoor zal gebruik worden gemaakt van de verkiezingsprogramma's die door de PvdA gebruikt zijn bij de verkiezingen van 1998, 2002 en 2003. Aangezien deze verkiezingsprogramma's weinig onderdelen bevatten die specifiek over immigratie en integratie gaan wordt hierbij gebruik gemaakt van de gehele verkiezingsprogramma's.

Immigratie

Het immigratiebeleid van de PvdA was tussen 1998 en 2003 redelijk constant. Zo pleitte de PvdA in deze gehele periode voor een rechtvaardig asielbeleid dat gebaseerd is op

⁸⁴ Joop Hippe, Paul Lucardie en Gerrit Voerman 'Kroniek 2002: Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2002', 145.

⁸⁵ Hippe, Lucardie en Voerman 'Kroniek 2002', 135-137.

⁸⁶ Idem, 136-137.

⁸⁷ De Boer, Lucardie, Noomen en Voerman 'Kroniek 1998: Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1998', 71.

internationale verdragen zoals het vluchtelingenverdrag.⁸⁸ Daarnaast zijn er nog een aantal punten die in alle drie de verkiezingsprogramma's uit deze periode ter sprake komen. Dit geldt bijvoorbeeld voor het bevorderen van de opvang van vluchtelingen in de eigen regio en het opzetten van ontwikkelingsprogramma's voor terugkerende vluchtelingen.⁸⁹

Het belang van een Europese aanpak van het immigratievraagstuk komt tot slot tevens in alle drie de verkiezingsprogramma's ter sprake.⁹⁰

Er zijn ook een aantal punten die zowel in het verkiezingsprogramma van 1998 als in het verkiezingsprogramma van 2003 worden besproken. Zo wordt in beide verkiezingsprogramma's gepleit om het immigratiebeleid af te stemmen met buitenlandbeleid en ontwikkelingssamenwerking.⁹¹ Daarnaast wordt in beide verkiezingsprogramma's gesteld dat illegaal verblijf in Nederland moet worden tegengegaan. Er is hierbij echter wel een verschil in de opvang van mensen die niet uitgezet kunnen worden. In 1998 wordt namelijk de optie opengelaten voor permanente opvang, terwijl in 2003 wordt benadrukt dat deze opvang van tijdelijke aard is.⁹² Alleen mensen die Nederland zouden moeten verlaten maar hier inmiddels al zijn ingeburgerd mogen permanent in Nederland blijven.⁹³

Tot slot zijn er ook een aantal punten die slechts in één van de drie verkiezingsprogramma's worden besproken. Zo worden in het verkiezingsprogramma van 1998 een aantal procedurele veranderingen besproken die nodig zijn om een succesvol asielbeleid te voeren. Een aantal van deze veranderingen zijn gericht op het versnellen en verbeteren van procedures om een eind te maken aan de langdurige onzekerheid over 'blijven of teruggaan'.⁹⁴ In het verkiezingsprogramma van 2002 wordt de mogelijkheid besproken om arbeidsmigranten toe te laten om de druk op de procedures voor asielzoekers te verminderen.⁹⁵

Naast de vele constanten zijn er ook verschillen tussen de drie verkiezingsprogramma's. Zo lijkt het pleidooi voor een ruimhartiger asielbeleid uit het verkiezingsprogramma van 1998

⁸⁸ PvdA, *Een wereld te winnen. Verkiezingsprogramma Tweede kamer 1998-2002* (1998) 62-63.; PvdA, *Samen voor de toekomst* (2002) 68.; PvdA, *Voor verantwoordelijkheid, respect en solidariteit* (2003) 6.

⁸⁹ PvdA, *Een wereld te winnen*, 62-65.; PvdA, *Samen voor de toekomst*, 68.; PvdA, *Voor verantwoordelijkheid, respect en solidariteit*, 7.

⁹⁰ PvdA, *Een wereld te winnen*, 62-63.; PvdA, *Samen voor de toekomst*, 69.; PvdA, *Voor verantwoordelijkheid, respect en solidariteit*, 7.

⁹¹ PvdA, *Een wereld te winnen*, 64.; PvdA, *Voor verantwoordelijkheid, respect en solidariteit*, 7.

⁹² PvdA, *Een wereld te winnen*, 62-63.; PvdA, *Voor verantwoordelijkheid, respect en solidariteit*, 7.

⁹³ .; PvdA, *Voor verantwoordelijkheid, respect en solidariteit*, 7.

⁹⁴ PvdA, *Een wereld te winnen*, 62-63.

⁹⁵ PvdA, *Samen voor de toekomst*, 23.

niet stand te houden.⁹⁶ In de verkiezingsprogramma's van 2002 en 2003 wordt namelijk gesteld dat het immigratiebeleid respectievelijk strak en streng moet zijn.⁹⁷ In het verkiezingsprogramma van 2003 wordt bovendien aangegeven dat het kabinet Kok voor een afname van het aantal toegelaten asielzoekers heeft gezorgd.⁹⁸

Integratie

Het integratiebeleid van de PvdA was tussen 1998 en 2003 tevens redelijk constant. Zo is de PvdA deze gehele periode van mening dat immigranten in Nederland moeten integreren.⁹⁹ Het leren van de Nederlandse taal wordt in deze gehele periode beschouwd als een belangrijk onderdeel van deze integratie.¹⁰⁰ In het verkiezingsprogramma van 1998 wordt bovendien gesteld dat het leren van het Nederlands belangrijk is om de achterstanden van elders geboren kinderen te bestrijden en zo de kansen van deze kinderen te vergroten.¹⁰¹

Dat er van immigranten verwacht wordt dat zij integreren betekent echter niet dat er ook verwacht wordt dat zij hun cultuur opgeven. Zo moet er volgens het verkiezingsprogramma van 1998 aandacht zijn voor de cultuur die migranten met zich meebrengen.¹⁰²

Het verkiezingsprogramma van 2002 voegt hieraan toe dat de Nederlandse maatschappij verrijkt wordt door de cultuur van nieuwe Nederlanders.¹⁰³ In deze verkiezingsprogramma's wordt tevens een aantal sectoren, zoals de ouderenzorg en woningbouw, benoemd die rekening zouden moeten houden met verschillende culturele achtergronden.¹⁰⁴ In het verkiezingsprogramma van 2002 wordt tevens gesteld dat de politiek een afspiegeling van de multiculturele samenleving moet zijn.¹⁰⁵

Naast het belang van integratie komt tevens het belang van onderwijs voor deze integratie in de gehele periode ter sprake.¹⁰⁶ Zo wordt het onderwijs in het verkiezingsprogramma van 1998 beschouwd als de plaats waar jongeren in contact komen met de cultuur, normen en

⁹⁶ PvdA, *Een wereld te winnen*, 62-63.

⁹⁷ PvdA, *Samen voor de toekomst*, 68.; PvdA, *Voor verantwoordelijkheid, respect en solidariteit*, 6.

⁹⁸ PvdA, *Voor verantwoordelijkheid, respect en solidariteit*, 6.

⁹⁹ PvdA, *Een wereld te winnen*, 62-63.; PvdA, *Samen voor de toekomst*, 22-23.

¹⁰⁰ PvdA, *Een wereld te winnen*, 37.; PvdA, *Samen voor de toekomst*, 14 en 39.

¹⁰¹ PvdA, *Een wereld te winnen*, 36.

¹⁰² PvdA, *Een wereld te winnen*, 42.

¹⁰³ PvdA, *Samen voor de toekomst*, 14.

¹⁰⁴ PvdA, *Een wereld te winnen*, 48 en 56.; PvdA, *Samen voor de toekomst*, 45-46.

¹⁰⁵ PvdA, *Samen voor de toekomst*, 15.

¹⁰⁶ PvdA, *Een wereld te winnen*, 35.; PvdA, *Samen voor de toekomst*, 32.

waarden van onze samenleving.¹⁰⁷ In het verkiezingsprogramma van 2002 wordt gesteld dat de kinderopvang en de peuterspeelzaal een belangrijke rol kunnen spelen bij het aanleren van de Nederlandse taal.¹⁰⁸

Tot slot stelt de PvdA, deze gehele periode, dat de overheid moet zorgen voor voldoende faciliteiten voor de inburgeringscursussen en lessen Nederlands.¹⁰⁹ In latere verkiezingsprogramma's worden hier echter wel dingen aan toegevoegd. Zo wordt het afronden van de inburgeringscursus in het verkiezingsprogramma 2002 een voorwaarde voor het eventueel gebruik van de sociale zekerheid.¹¹⁰ In het verkiezingsprogramma van 2003 wordt tevens gesteld dat de overheid ervoor moet zorgen dat de problemen die integratie met zich meebrengen niet alleen bij de kansarme, oorspronkelijk Nederlandse bevolking komen te liggen.

Naast deze aanvullingen lijkt er nog een belangrijk verschil tussen deze verkiezingsprogramma's te zijn. De Nederlandse normen en waarden lijken namelijk steeds minder aangepast te kunnen worden door de komst van migranten. Terwijl waarden eerst nog ter discussie moesten staan werd later verwacht dat migranten zich met de Nederlandse normen vertrouwd moeten maken.¹¹¹

Participatie

Net als het immigratie-en integratiebeleid was het participatiebeleid van de PvdA tussen 1998 en 2003 redelijk constant. Zo wil de PvdA in deze gehele periode de positie van immigranten op de arbeidsmarkt verbeteren.¹¹² In het verkiezingsprogramma van 2002 wordt aangegeven dat een volwaardige plaats op de arbeidsmarkt van groot belang is voor de inburgering van nieuwe Nederlanders.¹¹³ Volgens de PvdA participeren immigranten echter nog niet evenredig op de arbeidsmarkt. Zij wijst hierbij onder andere op de relatief hoge mate van werkloosheid.¹¹⁴ Daarnaast stelt de PvdA dat leden uit deze groep relatief eerder uitvallen en relatief minder kansen hebben om door te stromen naar hogere functies.¹¹⁵ De verbetering van

¹⁰⁷ PvdA, *Een wereld te winnen*, 35.

¹⁰⁸ PvdA, *Samen voor de toekomst*, 32.

¹⁰⁹ PvdA, *Een wereld te winnen*, 37.; PvdA, *Samen voor de toekomst*, 22-23.

¹¹⁰ PvdA, *Samen voor de toekomst*, 22-23.

¹¹¹ PvdA, *Samen voor de toekomst*, 75.

¹¹² PvdA, *Een wereld te winnen*, 26.; PvdA, *Samen voor de toekomst*, 22.; PvdA, *Voor verantwoordelijkheid, respect en solidariteit*, 6.

¹¹³ PvdA, *Samen voor de toekomst*, 19.

¹¹⁴ PvdA, *Een wereld te winnen*, 26.; PvdA, *Samen voor de toekomst*, 22.

¹¹⁵ PvdA, *Een wereld te winnen*, 26.

de positie van immigranten op de arbeidsmarkt vraagt volgens de PvdA zowel om onderwijsmaatregelen als om maatregelen op de arbeidsmarkt. Bij onderwijsmaatregelen gaat het bijvoorbeeld om taallessen en mogelijkheden om een opleiding te volgen.¹¹⁶ Daarnaast is er volgens de PvdA behoefte aan andere maatregelen zoals CAO-afspraken, banenplannen en intercultureel personeelsbeleid.¹¹⁷

Veel van de bovenstaande punten worden alleen besproken in de verkiezingsprogramma's uit 1998 en 2002. Dit geldt tevens voor het punt dat het ondernemerschap van immigranten moet worden bevorderd.¹¹⁸ De PvdA wil dit bevorderen door deze ondernemers te informeren over regelingen en ze te helpen bij het opstellen van een ondernemingsplan. Daarnaast geeft zij aan dat de stimulering aan ondernemers aan moet sluiten bij behoeften van ondernemende immigranten.¹¹⁹

De arbeidsparticipatie van immigranten die nog geen verblijfsvergunning hebben wordt alleen in de verkiezingsprogramma's uit 1998 en 2003 besproken. In 1998 wordt hierover gesteld dat er onderzoek moet worden gedaan naar de arbeidsparticipatie van migranten die een reëel uitzicht hebben op een verblijfsvergunning.¹²⁰ Volgens het verkiezingsprogramma van 2003 moeten migranten die nog in de asielprocedure zitten meer mogelijkheden krijgen om te werken. Hierbij wordt expliciet vermeld dat dit werk geen recht op verblijf geeft.¹²¹

Discriminatie

Net als bij de hiervoor besproken beleidsterreinen is de PvdA gedurende deze periode ook redelijk constant over discriminatie. Het beleid is in deze hele periode gericht op het bestrijden van discriminatie om zo iedereen gelijke kansen te geven.¹²² Volgens het verkiezingsprogramma van 1998 kan dit onder andere bereikt worden door kennis, inkomen en macht door middel van onderwijs beter te verspreiden.¹²³ Het is volgens de PvdA overigens van belang dat het onderwijs niet gesegregeerd is.¹²⁴

¹¹⁶ PvdA, *Een wereld te winnen*, 26.; PvdA, *Samen voor de toekomst*, 68.

¹¹⁷ PvdA, *Een wereld te winnen*, 26.; PvdA, *Samen voor de toekomst*, 68.

¹¹⁸ PvdA, *Een wereld te winnen*, 14.; PvdA, *Samen voor de toekomst*, 22.

¹¹⁹ PvdA, *Een wereld te winnen*, 14.

¹²⁰ PvdA, *Een wereld te winnen*, 62-63.

¹²¹ PvdA, *Voor verantwoordelijkheid, respect en solidariteit*, 7.

¹²² PvdA, *Een wereld te winnen*, 26.; PvdA, *Samen voor de toekomst*, 14.; PvdA, *Voor verantwoordelijkheid, respect en solidariteit*, 6.

¹²³ PvdA, *Een wereld te winnen*, 35-37.

¹²⁴ PvdA, *Een wereld te winnen*, 39.; PvdA, *Samen voor de toekomst*, 39.

Naast gelijke kansen moet iedereen, volgens de PvdA, tevens gelijke rechten en plichten hebben.¹²⁵ In het verkiezingsprogramma van 1998 wordt hierbij expliciet gesteld dat Antillianen en Arubanen dezelfde rechten en plichten moeten hebben als Nederlanders.¹²⁶ Zowel in het verkiezingsprogramma van 1998 als in het verkiezingsprogramma van 2002 wordt gepleit voor het uitbreiden van het actief kiesrecht.¹²⁷ Volgens het verkiezingsprogramma van 2002 is het echter nog belangrijker om het verkrijgen van het Nederlanderschap makkelijker te maken.¹²⁸

Conclusie

Net als de plannen van de VVD waren de plannen van de PvdA redelijk constant. Voor alle beleidsterreinen zijn tussen 1998 en 2003 weinig veranderd. In de onderzochte verkiezingsprogramma's zijn echter ook belangrijke verschillen zichtbaar. Zo lijkt de PvdA steeds minder immigranten op te willen vangen. Daarnaast verwacht zij net als de VVD steeds meer dat immigranten zich aanpassen aan de Nederlandse normen en waarden.

¹²⁵ PvdA, *Samen voor de toekomst*, 76.; PvdA, *Voor verantwoordelijkheid, respect en solidariteit*, 6.

¹²⁶ PvdA, *Een wereld te winnen*, 71.

¹²⁷ PvdA, *Een wereld te winnen*, 70.; PvdA, *Samen voor de toekomst*, 76.

¹²⁸ PvdA, *Samen voor de toekomst*, 76.

Hoofdstuk 4: Verandering van immigratie en integratieplannen bij het CDA

Het CDA was tot de verkiezingen van 2002 de grootste oppositiepartij. Bij deze verkiezingen werd het CDA de grootste partij. Na deze verkiezingen nam het CDA zitting in het kabinet. Dit kabinet bestond, naast het CDA, uit de LPF en de VVD. Na de verkiezingen van 2003 bestond het kabinet tot 2006 uit het CDA, de VVD en D66. Het CDA werd van 27 maart 1997 tot 1 oktober 2001 geleid door Jaap de Hoop Scheffer. Vervolgens werd het CDA tot 9 Juni 2010 geleid door Jan Peter Balkenende. Balkenende was tussen 22 Juli 2002 en 14 oktober 2010 minister-president. Volgens Van der Brug, Fennema, van Heerden en de Lange werd het multiculturele beleid van het CDA onder Balkenende ingeruild voor een strenger beleid.¹²⁹ Balkenende bepleitte vanaf het begin van 2002 dat Immigranten zich aan de Nederlandse waarden moeten aanpassen.¹³⁰ Hierbij bekritiseerde hij de door zijn partij lang bepleitte islamitische zuil omdat die volgens hem integratie in de weg stond.¹³¹

Hieronder wordt onderzocht of het immigratie-en integratieplannen van het CDA in deze periode veranderd is. Meer specifiek wordt onderzocht of de partij tussen 1998 en 2003 andere opvattingen over immigratie, integratie, participatie en discriminatie heeft gekregen. Hiervoor zal gebruik worden gemaakt van de verkiezingsprogramma's die door het CDA gebruikt zijn bij de verkiezingen van 1998, 2002 en 2003. Aangezien het CDA bij de verkiezingen van 2003 het programma van 2002 hergebruikte gaat het hierbij om twee verkiezingsprogramma's. De financiële toelichting uit 2003 wordt in dit onderzoek niet meegenomen, omdat deze toelichting geen punten over immigratie en integratie bevatten.¹³² Beide verkiezingsprogramma hebben onderdelen waarin de de thema's immigratie en integratie specifiek worden besproken. Het verkiezingsprogramma van 1998 heeft specifieke paragrafen over deze thema's.¹³³ In het verkiezingsprogramma 2002 zijn deze thema's onderdeel van de prioriteitenlijst voor internationale solidariteit.¹³⁴ Daarnaast wordt immigratie in dit verkiezingsprogramma besproken in de prioriteitenlijst voor de komende regeerperiode.¹³⁵ In het verkiezingsprogramma van 1998 werden de thema's immigratie en

¹²⁹ Van der Brug, Fennema, van Heerden en de Lange, 'Hoe heeft het integratiedebat zich in Nederland ontwikkeld?', 219.

¹³⁰ Hippe, Lucardie en Voerman 'Kroniek 2003', 44.

¹³¹ Idem, 44.

¹³² CDA, *Financiële toelichting op programma 2002* (2003).

¹³³ CDA, *Samenleven doe je niet alleen* (1998). 40-43 en 57-59.

¹³⁴ CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid* (2002). 64-70.

¹³⁵ CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 10-11.

integratie niet aangehaald in het voorafgaande politiek manifest.¹³⁶ Dit duidt erop dat dit thema in 2002 een prominentere plek heeft gekregen.

Immigratie

Het immigratiebeleid van het CDA was tussen 1998 en 2002 redelijk constant. Zo is het CDA deze hele periode van mening dat Nederland moet voldoen aan internationale vluchtelingenverdragen en mensen die in nood zijn moet opvangen.¹³⁷ Daarnaast wordt in beide verkiezingsprogramma's voorgesteld om bij het opstellen van het asielbeleid specifiek rekening te houden met kwetsbare groepen, zoals minderjarigen die alleen vluchten en alleenstaande vrouwen.¹³⁸ Het idee dat ontwikkelingshulp een alternatief vormt voor immigratie wordt tevens in beide verkiezingsprogramma's besproken.¹³⁹ Dit geldt tevens voor het idee dat vluchtelingen zoveel mogelijk in de eigen regio moeten worden opgevangen.¹⁴⁰ Volgens beide verkiezingsprogramma's moet deze opvang onderdeel zijn van ontwikkelingssamenwerking.¹⁴¹ Het verkiezingsprogramma's van 2002 gaat daarnaast in op de beoogde rol voor het Hoog Commissariaat voor de Vluchtelingen.¹⁴² Tot slot wordt er in beide verkiezingsprogramma's gepleit voor een Europees asielbeleid en een evenredige verdeling van asielzoekers.¹⁴³ Volgens het verkiezingsprogramma van 1998 moet de Europese Unie tevens uniforme criteria over verblijfsbeëindiging en terugzending opstellen en gezinnen helpen die over lidstaten verspreid zijn geraakt.¹⁴⁴

Naast overeenkomsten zijn er echter ook verschillen tussen de verkiezingsprogramma's. Zo is bij het beoordelen van asielaanvragen de nadruk verschoven van de rechten naar de plichten van de asielaanvragers. In het verkiezingsprogramma van 1998 wordt vooral stilgestaan bij de rechten van asielaanvragers. Hiertoe behoren het recht op een rechtvaardige, zorgvuldige en snelle behandeling, het recht op duidelijk informatie over de asielprocedure en het recht op bijstand van een onafhankelijke tolk en een deskundige begeleider.¹⁴⁵ In het verkiezingsprogramma van 2002 wordt voornamelijk stilgestaan bij de plichten van

¹³⁶ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 7-17.

¹³⁷ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 58.; CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 65-66.

¹³⁸ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 58.; CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 66.

¹³⁹ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 58.; CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 65-66.

¹⁴⁰ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 59.; CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 67.

¹⁴¹ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 105.; CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 67.

¹⁴² CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 67.

¹⁴³ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 59.; CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 67.

¹⁴⁴ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 58-59.

¹⁴⁵ Idem, 59.

asielaanvragers. Hierbij wordt gesteld dat asielaanvragers moet slagen voor hun inburgeringsexamen en over de juiste identificatiedocumenten moeten beschikken.¹⁴⁶ Naast deze verschuiving is het beleid over uitgeprocedeerde asielzoekers en illegaliteit strenger geworden. Bij het beleid over uitgeprocedeerde asielzoekers is de prioriteit verschoven van een zorgvuldige behandeling en het voorkomen van illegaliteit naar het streng toezien op het daadwerkelijk verlaten van Nederland.¹⁴⁷ Daarnaast wordt er in het verkiezingsprogramma van 2002 niet meer stilgestaan bij de uitzondering voor afgewezen, uitgeprocedeerde asielzoekers die buiten hun schuld om niet kunnen terugkeren.¹⁴⁸ Bij het beleid over illegaliteit is de nadruk verschoven van het voorkomen van illegaliteit naar het vervolgen van illegaliteit.¹⁴⁹

Tot slot zijn er een aantal punten die slechts in één van de twee verkiezingsprogramma's worden besproken. De terugkeer van asielzoekers met een voorlopige vergunning en de goede toerusting van ambassades in probleemgebieden worden alleen besproken in het verkiezingsprogramma van 1998.¹⁵⁰ Daarnaast wordt er alleen in het verkiezingsprogramma van 2002 gepleit voor een specifiek beleid voor economische migranten.¹⁵¹ Volgens dit verkiezingsprogramma is er behoefte aan Europees beleid voor arbeidsmigratie. Hierbij wordt tevens aangegeven dat Nederland momenteel geen behoefte heeft aan arbeidsimmigranten en arbeidsmigranten alleen toe moet laten indien zij beschikken over een arbeidsvergunning.¹⁵²

Integratie

Het integratiebeleid van het CDA was tussen 1998 en 2002 tevens redelijk constant. Zo is het CDA deze hele periode van mening dat nieuwkomers moeten inburgeren.¹⁵³ Daarnaast beschouwt het CDA het leren beheersen van de Nederlandse taal constant als een belangrijk onderdeel van deze integratie.¹⁵⁴ Er wordt dan ook in beide verkiezingsprogramma's benadrukt dat hier voldoende en geschikt materiaal voor aanwezig moet zijn.¹⁵⁵ In beide verkiezingsprogramma's wordt tevens aangegeven dat de overheid particuliere organisaties

¹⁴⁶ CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 11 en 66.

¹⁴⁷ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 59.; CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 66.

¹⁴⁸ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 59.

¹⁴⁹ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 59.; CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 67-68.

¹⁵⁰ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 58-59.

¹⁵¹ CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 65.

¹⁵² *Idem*, 67.

¹⁵³ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 40-41.; CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 68.

¹⁵⁴ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 40-41.; CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 68.

¹⁵⁵ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 40-41.; CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 24 en 68.

die het integratieproces bevorderen moet ondersteunen.¹⁵⁶ Dat het CDA van nieuwkomers verwacht dat zij integreren betekent niet dat deze nieuwkomers van het CDA hun eigen cultuur moeten opgeven. In beide verkiezingsprogramma's wordt namelijk gesteld dat de levensovertuigingen en religies van nieuwkomers een verrijking zijn voor de Nederlandse maatschappij.¹⁵⁷ Het verkiezingsprogramma van 2002 voegt hier echter wel aan toe dat deze levensovertuigingen en religies binnen de regels van de rechtstaat moeten vallen en de integratie niet mogen belemmeren.¹⁵⁸

Naast overeenkomsten zijn er ook verschillen tussen de verkiezingsprogramma's. Zo is er een verschil zichtbaar bij het bespreken van onsuccesvolle integratie. Hierbij worden namelijk alleen in het verkiezingsprogramma van 2002 naast persoonlijke ook maatschappelijke problemen benoemd.¹⁵⁹ Tot slot zijn er tevens een aantal punten die maar in één van de twee verkiezingsprogramma's worden benoemd. De rol van sportvoorziening in het integratieproces is alleen besproken in het verkiezingsprogramma van 1998.¹⁶⁰ De internationale erkenning van diploma's wordt alleen besproken in het verkiezingsprogramma van 2002.¹⁶¹ Daarnaast wordt alleen in het verkiezingsprogramma van 2002 aangegeven dat het succesvol voltooien van de inburgeringscursus een voorwaarde moet zijn voor het verkrijgen van een definitieve verblijfsvergunning.¹⁶² Dit verschil komt voort uit het gegeven dat inburgeringscursisten in 2002 niet meer op inspanning maar op resultaat werden beoordeeld.¹⁶³

Participatie

Net als het immigratie-en integratiebeleid was het participatiebeleid van het CDA tussen 1998 en 2002 redelijk constant. Zo pleit het CDA de gehele periode voor het bevorderen van gelijkwaardige participatie en tegen het bestrijden van achterstanden van specifieke groepen.¹⁶⁴ Bovendien wordt er in beide verkiezingsprogramma's specifiek gepleit voor het vergroten

¹⁵⁶ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 68.

¹⁵⁷ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 40.; CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 23.

¹⁵⁸ CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 23.

¹⁵⁹ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 23 en 40.; CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 23.

¹⁶⁰ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 36 en 41.

¹⁶¹ CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 68.

¹⁶² Idem.

¹⁶³ Idem.

¹⁶⁴ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 92.; CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 68.

van de arbeidsparticipatie van immigranten.¹⁶⁵ De voorgestelde maatregelen voor het bevorderen van de participatie van migranten vertonen tevens overeenkomsten. Zo wordt in beide verkiezingscampagnes gepleit voor het steunen van organisaties, zoals levensbeschouwelijke organisaties, die dit doel nastreven.¹⁶⁶ Daarnaast bevatten beide verkiezingsprogramma's grotendeels dezelfde maatregelen voor de bestrijding van de achterstandspositie van immigrantenkinderen in het onderwijs. De overeenkomende maatregelen hebben onder andere betrekking op de naleving van de leerplicht, het vergroten van de mogelijkheden voor voorschoolse opvang, de begeleiding van ouders bij de opvoeding en het vergroten van de betrokkenheid van ouders bij de school van hun kinderen.¹⁶⁷

Naast de punten die in beide verkiezingsprogramma's voorkomen zijn er ook punten die slechts in één van de twee verkiezingsprogramma's voorkomen. Zo zijn er een aantal punten die betrekking hebben op jongeren uit culturele minderheidsgroepen die alleen voorkomen in het verkiezingsprogramma van 1998. Een aantal van deze punten gaat over onderwijs. Dit zijn de punten over gerichte scholing en begeleiding en het bevorderen van de deelname aan het beroepsonderwijs.¹⁶⁸ Daarnaast bevat dit verkiezingsprogramma punten om te voorkomen dat deze jongeren na hun onderwijs op het criminele pad belanden. Om dit te voorkomen moeten deze jongeren kansen krijgen door de toetreding tot en aansluiting bij de arbeidsmarkt te verbeteren, ondernemerschap te steunen en reële remigratie mogelijkheden te bevorderen.¹⁶⁹ Naast de punten die betrekking hebben op jongeren zijn er nog meer punten die alleen maar in het verkiezingsprogramma van 1998 worden besproken. Zo is dit het enige verkiezingsprogramma waarin het intercultureel onderwijs specifiek wordt benoemd.¹⁷⁰ Daarnaast wordt er alleen in het verkiezingsprogramma van 1998 gesteld dat bedrijven zich in beleid en afspraken onder meer moeten inzetten voor de maatschappelijke ontplooiing van allochtonen.¹⁷¹ Het bevorderen van de zichtbaarheid van leden van culturele minderheden wordt ook alleen in het verkiezingsprogramma van 1998 benoemd. Deze leden moeten volgens dit verkiezingsprogramma zitting nemen in buurtbeheerteams, programmeraden van lokale omroepen, de reclamecodecommissie, fondsbesturen en de Raad voor cultuur.¹⁷² Tot

¹⁶⁵ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 93.; CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 12-14.

¹⁶⁶ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 34.; CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 68-69.

¹⁶⁷ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 41-42.; CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 69.

¹⁶⁸ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 27-28, 38 en 97.

¹⁶⁹ Idem, 42-43.

¹⁷⁰ Idem, 42.

¹⁷¹ Idem, 46.

¹⁷² Idem, 35,41 en 51.

slot zijn er ook een aantal punten die alleen in het verkiezingsprogramma van 2002 worden benoemd. Hierbij gaat het onder andere over het bevorderen van de deelname van vrouwen en vrouwenorganisaties bij internationale interventies en het toetsen van de effectiviteit van het onderwijsachterstandenbeleid.¹⁷³

Discriminatie

Het verkiezingsprogramma van 1998 bevat opvallend meer punten over discriminatie dan het verkiezingsprogramma van 2002. Daarnaast is er maar één punt dat in beide verkiezingsprogramma's voorkomt. Dit is het eerder besproken punt dat minderheden binnen de regels van de rechtsstaat de ruimte moeten krijgen om hun religieuze of levensbeschouwelijke identiteit te beleven.¹⁷⁴ De meeste punten worden echter alleen in het verkiezingsprogramma van 1998 benoemd. Hiertoe behoren plannen voor een actief antidiscriminatiebeleid, het steunen van maatschappelijke organisaties die vooroordelen bestrijden en de oprichting van een Nederlandse opleiding van geestelijke voorgangers.¹⁷⁵ Daarnaast wordt alleen in het verkiezingsprogramma van 1998 aangegeven dat de toelating van houders met een Nederlands paspoort voor alle delen voor het Koninkrijk gelijk moet zijn.¹⁷⁶ Tot slot worden er alleen in het verkiezingsprogramma van 1998 beleidsterreinen en instellingen benoemd waarbij rekening moet worden gehouden met de verschillende culturen van deze minderheden.¹⁷⁷ Tot de genoemde beleidsterreinen behoren het onderwijsbeleid, het omroep-en persbeleid en het beleid voor de krijgsmacht. Tot de genoemde instellingen behoren penitentiaire inrichtingen, ziekenhuizen en verpleeghuizen.¹⁷⁸ Het verkiezingsprogramma van 1998 besteed daarnaast tevens aandacht aan het beleven van de eigen identiteit in het privé-en verenigingsleven. Volgens dit verkiezingsprogramma moet hier wel ruimte voor zijn, maar vereist dit geen specifieke wetgeving.¹⁷⁹

Naast de punten die alleen in het verkiezingsprogramma van 1998 worden besproken is er tevens een punt dat alleen in het verkiezingsprogramma van 2002 wordt besproken. Bij dit

¹⁷³ CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 69.

¹⁷⁴ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 41.; CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 23.

¹⁷⁵ CDA, *Samenleven doe je niet alleen*, 41.

¹⁷⁶ Idem, 73-74.

¹⁷⁷ Idem, 40.

¹⁷⁸ Idem, 41.

¹⁷⁹ Idem, 41.

punt wordt gesteld dat Het kiesrecht voor Provinciale Staten en de Tweede Kamer voorbehouden moet blijven aan Nederlandse staatsburgers.¹⁸⁰

Conclusie

Net als de plannen van de VVD en de PvdA waren de plannen van het CDA tevens redelijk constant. De onderzochte verkiezingsprogramma's bevat veelal dezelfde punten over immigratie, integratie en participatie. Er zijn echter ook verschillen tussen deze verkiezingsprogramma's. Zo worden een aantal punten slechts in één van de twee onderzochte verkiezingsprogramma's besproken. Daarnaast bevat het verkiezingsprogramma van 2002 bij een aantal punten hardere eisen waar immigranten aan moeten voldoen. Zo worden er alleen in dit verkiezingsprogramma voorwaarden gesteld aan het behouden van de eigen cultuur.¹⁸¹ Deze voorwaarden sluiten aan bij bevinding dat de VVD en de PvdA steeds meer verwachten dat immigranten zich aanpassen aan de Nederlandse normen en waarden. De constante terugkomst van dit punt sluit aan bij de schets die Van der Brug, Fennema, Van Heerden en De Lange geven van de ontwikkeling van het immigratie-en integratiedebat. Hierbij geven zij namelijk aan dat er in dit debat steeds meer nadruk is gelegd op integratie en de culturele aspecten van deze thematiek.¹⁸²

¹⁸⁰ CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid*, 53.

¹⁸¹ *Idem*, 23.

¹⁸² Van der Brug, Fennema, van Heerden en de Lange, 'Hoe heeft het integratiedebat zich in Nederland ontwikkeld?', 208-209.

Conclusie

In dit eindwerkstuk is onderzocht of de opkomst van de LPF invloed heeft gehad op de verkiezingsprogramma's van de VVD de PvdA en het CDA. Hiervoor werd onderzocht of deze partijen tussen 1998 en 2003 hun plannen over immigratie en integratie hebben veranderd. Het idee hierbij is dat deze partijen hun plannen over deze thema's hebben aangepast om kiezers van de LPF terug te veroveren. Dit idee is gebaseerd op een onderzoek van Mudde en Kaltwasser. Hierin geven zij namelijk aan dat het overnemen van programmapunten van populistische partijen een effectieve methode is om kiezers van deze partijen terug te veroveren.¹⁸³ Zoals hierboven reeds is aangegeven is in dit eindwerkstuk onderzoek gedaan naar veranderingen van plannen over immigratie en integratie. De keuze voor deze thema's is gebaseerd op het gegeven dat deze thema's bij de verkiezingen van 2002 zeer bepalend zijn geweest voor het stemmen op de LPF.¹⁸⁴ Dit duidt er namelijk op dat LPF-keizers vooral terug te veroveren waren door standpunten over deze thema's over te nemen.

Bij het bespreken van de onderzochte verkiezingsprogramma's zijn de thema's immigratie en integratie opgesplitst in vier beleidsterreinen. Deze beleidsterreinen zijn immigratie, integratie, participatie en discriminatie. Uit dit onderzoek bleek dat alle onderzochte partijen tussen 1998 en 2003 aanpassingen hebben gemaakt aan hun plannen voor deze beleidsterreinen. Zo hebben deze partijen allemaal zowel punten uit hun verkiezingsprogramma's gehaald als punten aan hun verkiezingsprogramma's toegevoegd. Daarnaast hebben alle drie de partijen de inhoud van bepaalde punten aangepast. Met deze inhoudelijke verandering zijn de immigratie-en integratieplannen van deze partijen strenger geworden. Zo bleek uit dit onderzoek dat alle partijen steeds meer stilstonden bij het beperken van migratie. De PvdA wou bijvoorbeeld steeds minder asielzoekers op vangen. De VVD en het CDA legden steeds meer nadruk op de voorwaarden voor immigratie en integratie. In de onderzochte verkiezingsprogramma's wordt tevens steeds meer aandacht besteed aan de Nederlandse normen en waarden. Daarbij wordt steeds meer benadrukt dat migranten zich aan deze normen en waarden moeten aanpassen. Het is aannemelijk dat deze inhoudelijke veranderingen een reactie zijn op de opkomst van de LPF.

Met deze veranderingen namen deze partijen namelijk afstand van het door Fortuyn bekritiseerde multiculturele beleid. Het is denkbaar dat deze partijen hier afstand van namen

¹⁸³ Mudde en Kaltwasser, 'Populism: corrective and threat to democracy', 213-214.

¹⁸⁴ Irwin en Van Holsteyn, 'A new kid on the block', 42.

om kiezers die door deze kritiek tot de LPF waren aangetrokken terug te veroveren.¹⁸⁵ De opkomst van de LPF heeft al met al dus invloed gehad op de verkiezingsprogramma's van de VVD, de PvdA en het CDA. Hieronder zal tot slot worden stilgestaan bij de mogelijkheden voor vervolgonderzoeken.

Dit onderzoek heeft een aantal tekortkomingen die om vervolgonderzoeken vragen. Zo is er vervolgonderzoek nodig naar de intenties van partijen. In dit onderzoek is beargumenteerd dat de veranderingen van de verkiezingsprogramma's het gevolg zijn van de opkomst van de LPF. Hierbij is echter niet onderzocht of deze opkomst ervoor zorgde dat partijen doelbewust hun verkiezingsprogramma's aanpasten. Het beantwoorden van deze vraag vraagt om een vervolgonderzoek naar de intenties van partijen. Naast het onderzoeken van intenties zijn er nog een aantal mogelijkheden om het onderzoeksveld te verbreden. Het onderzoeksveld kan ten eerste worden verbreed door het onderzoek uit te breiden naar andere partijen die tussen 1998 en 2003 aan de verkiezingen hebben deelgenomen. Daarnaast kan het onderzoeksveld worden verbreed door het onderzoek uit te breiden naar de invloed van de opkomst van andere Nederlandse en buitenlandse populistische partijen.

¹⁸⁵ Koopmans en Muis, 'The rise of right-wing populist Pim Fortuyn in the Netherlands' 646-647.

Literatuurlijst

Secundaire literatuur:

Andeweg, Rudy B. en Galen A. Irwin, *Governance and politics of the Netherlands* (Houndsmille en New York 2014).

De Boer, Berend, Paul Lucardie, Ida Noorman en Gerrit Voerman 'Kroniek 1998: Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1998', (1998).

Fennema, Meindert en Wouter van der Brug, 'Nederlandse anti-immigratiepartijen in Europees perspectief', in: Frank van Tubergen en Ineke Maas (red.), *Allochtonen in Nederland in internationaal perspectief* (Amsterdam 2006) 63-88.

Hippe, Joop, Paul Lucardie en Gerrit Voerman 'Kroniek 2002: Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2002', (2002).

Hippe, Joop, Paul Lucardie en Gerrit Voerman, 'Kroniek 2003: Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2003', (2003).

Irwin, Galen A. en Joop J.M. Van Holsteyn, 'A new kid on the block: Pim Fortuyn and the Dutch parliamentary election of May 2002', *British Elections & Parties Review*, 13 (2003) 1, 29-46.

Koopmans, Ruud en Jasper Muis, 'The rise of right-wing populist Pim Fortuyn in the Netherlands: A discursive opportunity approach', *European Journal of Political Research*, 48 (2009), 642-664.

Mudde, C. en C. R. Kaltwasser, 'Populism: corrective and threat to democracy', in: C. Mudde and C.R. Kaltwasser, *Populism in Europe and the Americas: Corrective or Threat to Democracy?* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015). 205-222.

Oudenampsen, Merijn, *The rise of the Dutch New right. An Intellectual history of the rightward shift in Dutch politics* (Abingdon-on-Thames 2020).

Pelikaan, Huib, Sarah L. de Lange en Tom van der Meer, 'Fortuyn's Legacy: Party system change in the Netherlands', *Comparative European Politics* (2007) 5, 282-302.

Pennings, Paul en Hans Keman, 'The Dutch parliamentary elections in 2002 and 2003: the rise and decline of the Fortuyn movement', *Acta Politica*, 38 (2003), 51-68.

Van der Brug, Wouter, Meindert Fennema, Sjoerdje van Heerden en Sarah de Lange, 'Hoe heeft het integratiedebat zich in Nederland ontwikkeld?', *Migrantenstudies* 25 (2009) 3, 198-220.

Van Holsteyn, Joop J.M. en Galen A. Irwin, 'Never a dull moment: Pim Fortuyn and the Dutch parliamentary election of 2002', *West European Politics*, 26 (2003) 2, 41-66.

Primaire bronnen:

CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid* (2002).

CDA, *Financiële toelichting op programma 2002* (2003).

CDA, *Samenleven doe je niet alleen* (1998).

PvdA, *Een wereld te winnen. Verkiezingsprogramma Tweede kamer 1998-2002* (1998).

PvdA, *Samen voor de toekomst* (2002).

PvdA, *Voor verantwoordelijkheid, respect en solidariteit* (2003).

VVD, *De VVD maakt werk van Nederland* (2003).

VVD, *Investeren in uw toekomst* (1998).

VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang* (2002).